

Ivanics Mária:

A császári felmentő sereg útja Kanizsára egykorú ábrázolások tükrében (1600. szeptember 16—október 13.)

A Bécsi Hadtörténeti Levéltár iratai között őrzik a Kanizsa felmentésére küldött császári sereg főkvártélymesterének, Hans Leonhard von Zellnek tusraszait, melyek az újonnan kinevezett fővezér, Philip Emmanuel von Lothringen, Mercoeur hercegének első jelentős magyarországi hadivállalkozását dokumentálják.¹

Hans Leonhard von Zell² feladata az volt, hogy mindennap feljegyezze Mercoeur herceg útvonalallal és menetrenddel kapcsolatos utasításait, továbbítsa azokat a lovas- és gyalogezredek parancsnokaihoz, esténként pedig minden alakulat számára megfelelő szálláshelyet jelöljön ki. A művészi érzékkel megáldott kvártélymester e két tevékenységet összekapcsolta és a menetrend mellé lerajzolta az aznapi táborhelyet, valamint a táboron belül az egyes csapatok elhelyezését. Figyelme a tábor környezetére is kiterjedt, melyet gyakran részletekbe menő alapossgal ábrázolt. A rajzok szeptember 16-tól a visszavonulásig, október 13-ig terjedő időszakot ölelik fel. Nem pusztán illusztrációi az eseményeknek, hanem több lényeges ponton kiegészítik eddigi ismereteinket.

Kanizsa 1600. évi ostromának és elestének eseménytörténetét mind a magyar historiográfia,³ mind az osztrák történetírás — különösen Günter Cerwinka 1968-ban megjelent alapvető tanulmánya — tisztázta,⁴ így erre előadásom során nem térek ki. A császári sereg Kanizsa felmentésére tett kísérletének kronológiáját és a felvonulás útirányát az említett feldolgozások csak nagy vonalakban ismertették, s az eddig ismert és kiadott magyar, német és török források többnyire szekunder jellegűek, noha több olyan memoár is található köztük, melynek szerzője személyesen részt vett Kanizsa sikertelen felmentésében.

A most ismertető forrás jelentőségét az adja, hogy az eseményekkel egyidőben, a fővezér közvetlen környezetében keletkezett, s így minden utólagos öngigazolástól mentesen, hűen tükrözi a hadvezetés terveit és szándékait.

Itt kell megemlítenem, hogy a linzi levéltárból rendelkezésemre áll egy kiadatlan, dátum és aláírás nélküli, korabeli másolatban fennmaradt, német nyelvű, mintegy harminc oldalnyi összegzés, amely feltehetően a főkvártélymester feljegyzései alapján és ábrázolásainak felhasználásával készült.⁵

E forrás lelőhelye (Felső-Ausztriai Tartományi Levéltár) is valószínűsíti azt, hogy a személyében alig ismert Hans Leonhard von Zell, a kiterjedt osztrák nemesi család felső-ausztriai ágából származik. Pályaképének megrajzolásához még további kutatások szükségesek. Előadásom további menetében — ha Hans Leonhard von Zell rajzai kiegészítésre szorulnak — ezt az összegzést fogom segítségül hívni.

Mint ismeretes, a császári felmentő sereg Győr vára alatt gyülekezett és Mátyás főherceg parancsára szeptember 16-án útra készen állt. A nagyvezér, Ibrahim pasa ekkor már egy hete ostromolta Kanizsát. A vár felmentése, a hadivállalkozás sikere attól függött, milyen gyorsan és mekkora erővel tudnak az ostromlott vár segítségére sietni. A felmentő sereg korántsem volt még teljes. Szeptember 17-én a Győr alatti táborban három gyalogezred (Schönberg, Mersperg, Breiner), Hohenlohe és Hoditzky lovassága, a tüzserészek 12 ágyúval, valamint a fővezér Mercoeur herceg és testvére, Chaligny ezredes által hozott csapatok voltak együtt (1. kép). A tábor létszámát a történetíró Istvánffy Miklós 18.000-re tette, azonban olyan ezredek is beleszámolt, amelyek a főkvártélymester rajza alapján kimutathatóan ekkor még nem voltak jelen. Talán közelebb járt az igazsághoz az a vallon kapitány, aki a sereget Győrnél 7—8000-re becsülte.⁶ Mercoeur csak szeptember 18-án indult Pápára. Este a tábort a vár mögötti malomtónál ütötték fel. Bizonyára nem kis lélekszámú hatással volt a katonákra az alig egy hónapja lezajlott ostrom nyomait magán viselő vár és a karóba húzott lázadó vallonok látványa, melyet Hans Leonhard von Zell sem felejtett el megörökíteni (2. kép). Pápa után útjuk kisebb helységeken át vezetett. 20-án Pápáról Wachahalba (?),⁷ innen 22-én Káldra (Kaldigg), majd 23-án Zalavégre (Vege digg) mentek. Másnap a Zala folyó mentén vonultak tovább Szentivánra (S. Johannes). Itt csatlakozott a sereghöz Thurn gróf és Kollonitsch ezredes ezer-ezer fő lovassal, valamint Nádasdy Ferenc dunántúli főkapitány és Batthyány Ferenc vezetésével a magyar huszárok és a gyalogság. A magyar kontingens zömét az érsekújvári hajdúk és huszárok adták,

számuk talán egy-kétezer között lehetett. A gyalogság sorait szintén itt töltötték fel Hofkirchner ezredével.

Szeptember 25-én értek Zalaegerszegre (Egerseckh). Innen már csak öt mérföldnyire, alig negyven kilométerre voltak Kanizsától. Egerszegen Mercoeur haditanácsot tartott az összes jelenlevő parancsnokkal. A tanácskozáson két kérdés került előtérbe: mi módon lehetne élelmezni az egyre nagyobb ellátási gondokkal küszködő sereget és melyik úton menjenek Kanizsára. Batthyány és Hofkirchner javaslatára Mercoeur nem az egyenesen Kanizsára vivő észak—déli irányú út mellett döntött, hanem Belső-Ausztria felé került. Így pontosan kétszer olyan hosszú, 10 mérföldnyi távolságot kellett megtenniük Kanizsáig, amely legalább ötnapos késést jelentett. Mercoeur a kerüldőtől azt remélte, hogy az ausztriai élelmiszer-szállítmányok így biztonságosabban és gyorsabban jutnak el seregéhez. Az útvonal ilyen megválasztásával egyben lehetővé tették Zrínyinek, hogy ne kelljen a török és tatár portyákról fenyegetett Muraközt elhagynia, hanem a horvát és stájer hadakkal együtt, később csatlakozhasson. Egerszegen döntöttek arról is, hogy a gyorsabb haladás érdekében a sereget három részre osztják. Szeptember 27-én hajnali három órától kezdve háromóránként indították a csapattesteket. A tábornak 3 nap múlva Szentmiklóson (S. Niclas) kellett találkoznia.⁸ Az előhad és az utóvéd levált a fősegről, további útjukat nem ismerjük, mert a főkvártélymester csak a derékhad vonulását jegyezte fel. Az ágyúk a derékhadnál maradtak. Védelmükre a Preiner gyalogezredből 400 lövészt és muskétást rendeltek, akik az ágyúk előtt haladtak. Jobbról és balról az érsekújvári hajdúk biztosították az ágyúkat. Utánuk következtek az élelmiszer-szállító szekerek Preiner gyalogosainak védelme alatt, akiket viszont Thurn gróf lovasai fedeztek. Újabb két gyalogezred (Hofkirchner, Chaligny) mögött a sort a fővezér lovassága zárta.⁹ Így vonultak szeptember 27-én Zalalövőre (Löüa), onnan 28-án Kutasra (Kuttosch).¹⁰ A Kerka folyó völgyében azután könnyebben haladtak. 29-én elérték Lentit (Memdy?), 30-án pedig a kitűzött találkozóhelyet, Szentmiklóst. Október elsejétől már újra az egész tábor elhelyezéséről kellett Hans Leonhard von Zellnek gondoskodnia.

Október 2-án csatlakozott Szemenyénél Zrínyi György, Draskovičs János horvát bán és a károlyvárosi kapitány, Francol, valamint Sigmund Herberstein a stájerországi hadakkal, mintegy ötezer emberrel, hajdúval, gyalogosokkal, huszárokkal vegyesen.¹¹ Szemenyén ismét haditanácsot tartottak. Bernhard Leo von Gall javaslatára a fővezér és a parancsnokok is a nyílt csata mellett döntöttek, mivel az adott terepviszonyok miatt a mocsáron át jelentősebb segítséget, élelmet és lőport az ostromlott várba bevinni lehetetlen lett volna. A döntés értelmében Mercoeur megtette a szükséges előkészületeket, hogy mielőbb döntő csatát vívhasson a törökkel. Az ágyúkat hajókra rakatta és a Murán¹² szállíttatta tovább. A málna nagyobb részét átvit-

ték a Muraközbe, minden ezredparancsnoknak csak egy szekeret engedélyeztek. A terhet lovakra rakták át. Mercoeur megmustráltatta és összeíratta a szemeyei táborban levő harcra fogható német, magyar, horvát gyalogosokat és lovasokat. A betegeteket nem számítva 13.700 friss és egészséges embere volt.¹³ Október 2-án este hat napra való élelmiszert osztatott szét a katonák között. 3-án Letenyénél szálltak meg. Itt egy napot vártak az ágyúkra. 5-én átkeltek az utolsó nehéz szoroson, s teljes csatarendbe fejlődve fogadták a törökök előőrseit, akik inkább csak nyugtalanítani tudták a császári sereget. Ezt a csatarendet mind írásban, mind szemléletes rajzban Hans Leonhard von Zell ránk hagyta (3. kép). Rajzán lefelől vontatják az ágyúkat. Utánuk, de a seregtől mintegy 50 lépésnyire előbbre jártak a muskétások. A jobb szárnyon a magyar, a bal szárnyon a horvát és a stájer lovasság a gyalogosokkal együtt, a széles arcvonalban pedig egymást váltva a gyalogság és a lovasság, mindegyik között előre állítva a hajdúk, illetve a lövészek. A rajzról hadtörténész kollégáim meglepetéssel állapították meg, hogy a főkvártélymester kora legmodernebbnek tartott csatarendjét, a kontramarsot¹⁴ örökítette meg. Hasonló ábrázolást eddig csak Németalföldről ismert a szakirodalom. A döntő összecsapásról, az október 7-i csatáról készült csatarend is hasonló felállítást tükröz. Hans Leonhard von Zell erről a nappalról művészi színvonalú rajzot készített. A papíron ott van az egész sereg, a gyalogság vállravezett puskával, szigorú rendben, mellettük a lovasság kopjaerdeje, szemben velük pedig a török csapatok (4. kép). A képen a szlavóniai, magyar és horvát gyalogosokat kivétel nélkül puskával ábrázolta, kétségbevonhatatlan bizonyítékát adva ezzel egy eddig csak feltételezett, de ki nem mondott lehetőségnek, miszerint a tizenöt éves háborúban részt vevő magyar gyalogság fegyverzetében és harcmódozában nem maradt el a külföldi zsoldosok mögött.

További három rajza ismert még a főkvártélymesternek, amelyek mind Kanizsa mellett készültek. Az egyik valószínűleg az első, október 5-i táborhelyet mutatja. A második, Karl Ludwig von Schulz által épített remek sáncot ábrázolja, mely nélkül aligha lehetett volna az október 7-i vesztes csatát követő török rohamoknak ellenállni, a sereget együtt tartani, s ezáltal a visszavonulást biztosítani (5. kép). A harmadik képen Kanizsa vára látható. A távozás előtt a főkvártélymester — valószínűleg Mercoeur parancsára — egy magaslatról lerajzolta Kanizsa várát is, mivel Mercoeurnek szándékában állt a Muraközben a seregeit újraszervezni, élelmiszert és lőszerutánpótlást szerezve ismét a vár alá visszatérni.

A képen látható ötszögű olaszbástyás, sövényből font külső védőművekkel ellátott várban. — Hans Leonhard von Zell alaposságát és képességeit ismerve — alighanem Kanizsának e korból származó leghitelesebb ábrázolását kell látnunk.

E rövidre fogott ismertetőben a hadjáratra vonatkozó ti-

zenkilenc rajz közül csak a legfontosabb hatot lehetett bemutatni. Nem kétséges azonban, hogy Kanizsa felmentésének ezen egyedülálló forrása nemcsak a történészeknek

és hadtörténészeknek nyújt új információkat, hanem számot tarthat a régészet és a helytörténet művelőinek érdeklődésére is.¹⁵

Jegyzetek:

¹ Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1600/13/3. fol. 521—536. (A továbbiakban KA AF)

² Hans Leonhard von Zellt 1597-ben említik először. Ekkor 100 vallon lovas lövész kiállítására kapott megbízást. KA Bestellungen No. 531. Idézi Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Kandidátusi értekezés. I. táblázat.

³ A szakirodalmat legutóbb összefoglalta Tóth Sándor László: A kanizsai csata. in: Hadtörténeti Közlemények 1986/2, 253—270.

⁴ Cerwinka, Günter: Die Eroberung der Festung Kanizsa durch die Türken im Jahre 1600. in: Publikationen des Steiermarkischen Landesmuseums und der Steiermarkischen Landesbibliothek am Joanneum. Band 3. Graz 1968, 409—510.

⁵ Oberösterreichisches Landesarchiv, Schlüsselbergerarchiv, Curiosa mixta 1694, Nr. 372 fol 616—652. E forrást Günter Cerwinka is használta fent idézett monográfiájában, s magát Mercoeur hercegét tartotta szerzőnek. Ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy a szövegben Mercocurról, mint kívülálló harmadik személyről beszélnek. Hans Leonhard von Zell szerzősége mellett szól, hogy a jelentés olyan információkat tartalmaz (pl. az ágyúk szállítását a Murán), melyeket jelenleg csak a főkvártélymester feljegyzéseiből ismerünk.

⁶ Mindkét adatra lásd: Tóth Sándor László, i.m. 261.

⁷ Ezt a helynevet nem sikerült azonosítanom.

⁸ Ma Tornyiszentmiklós.

⁹ KA AF 1600/13/3 fol. 521.

¹⁰ Ma Kerkakutas.

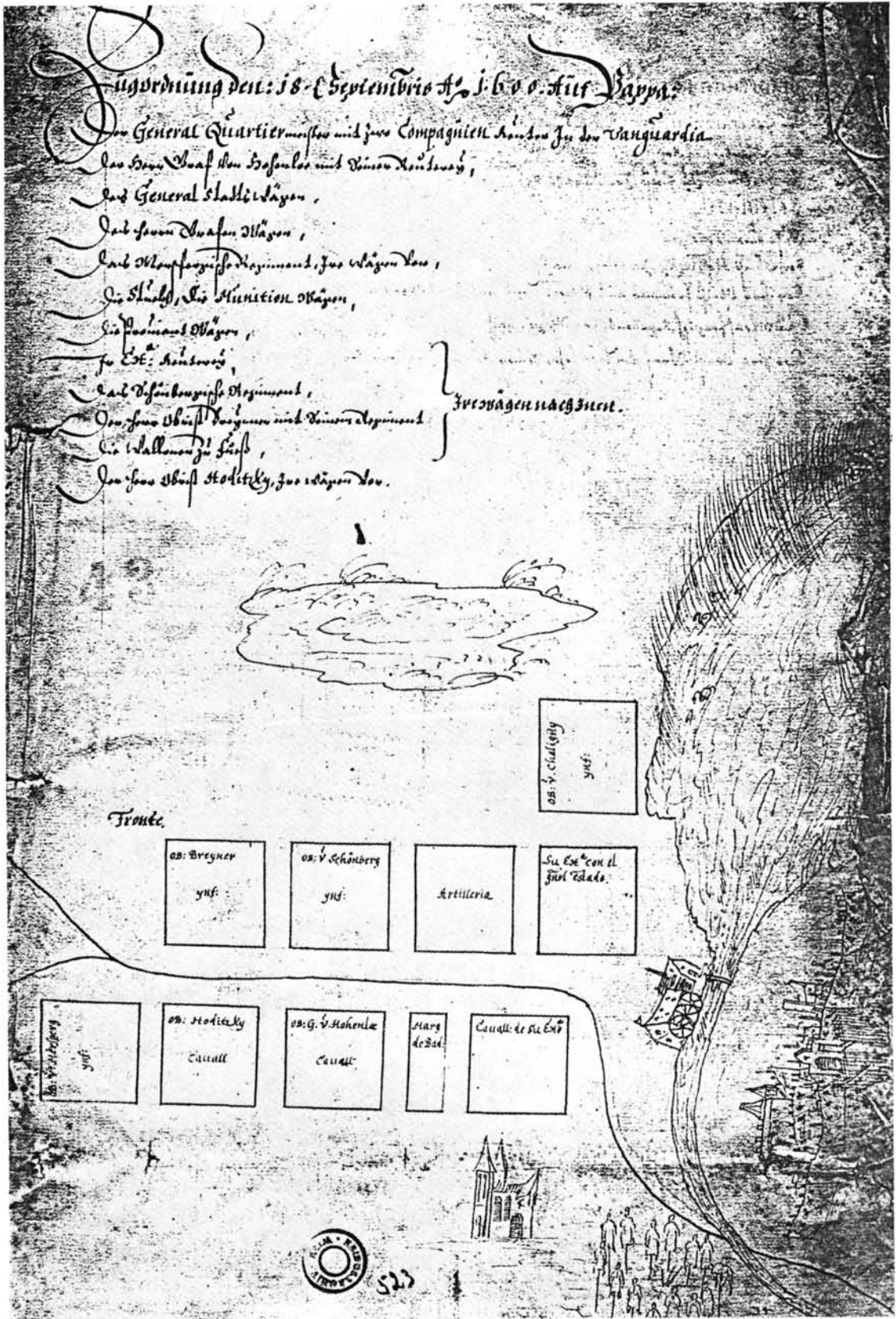
¹¹ Schlüsselbergerarchiv. fol. 619.

¹² KA AF 1600/13/3 fol. 529.

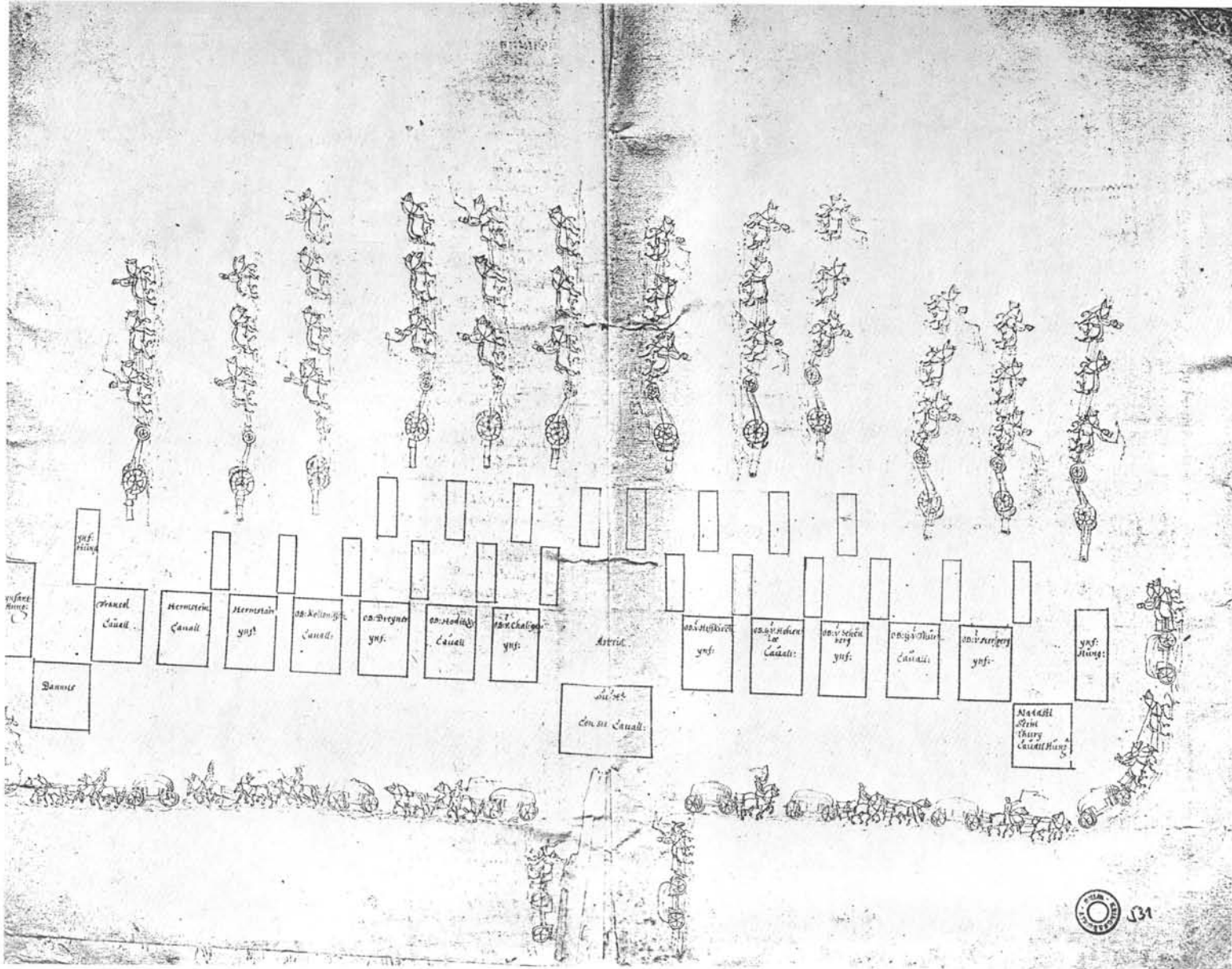
¹³ Schlüsselbergerarchiv. fol. 626.

¹⁴ A kontramars a tüzelő katonák folyamatos helycseréjére épült: az első sor kilőtte a fegyverét és hátraszaladt tölteni. Ezalatt a második sor adott sortüzet, majd ez is hátrafutott és így folytatódtott tovább. Kelenik, József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. in: Hadtörténeti Közlemények 1990/3. 85—95.

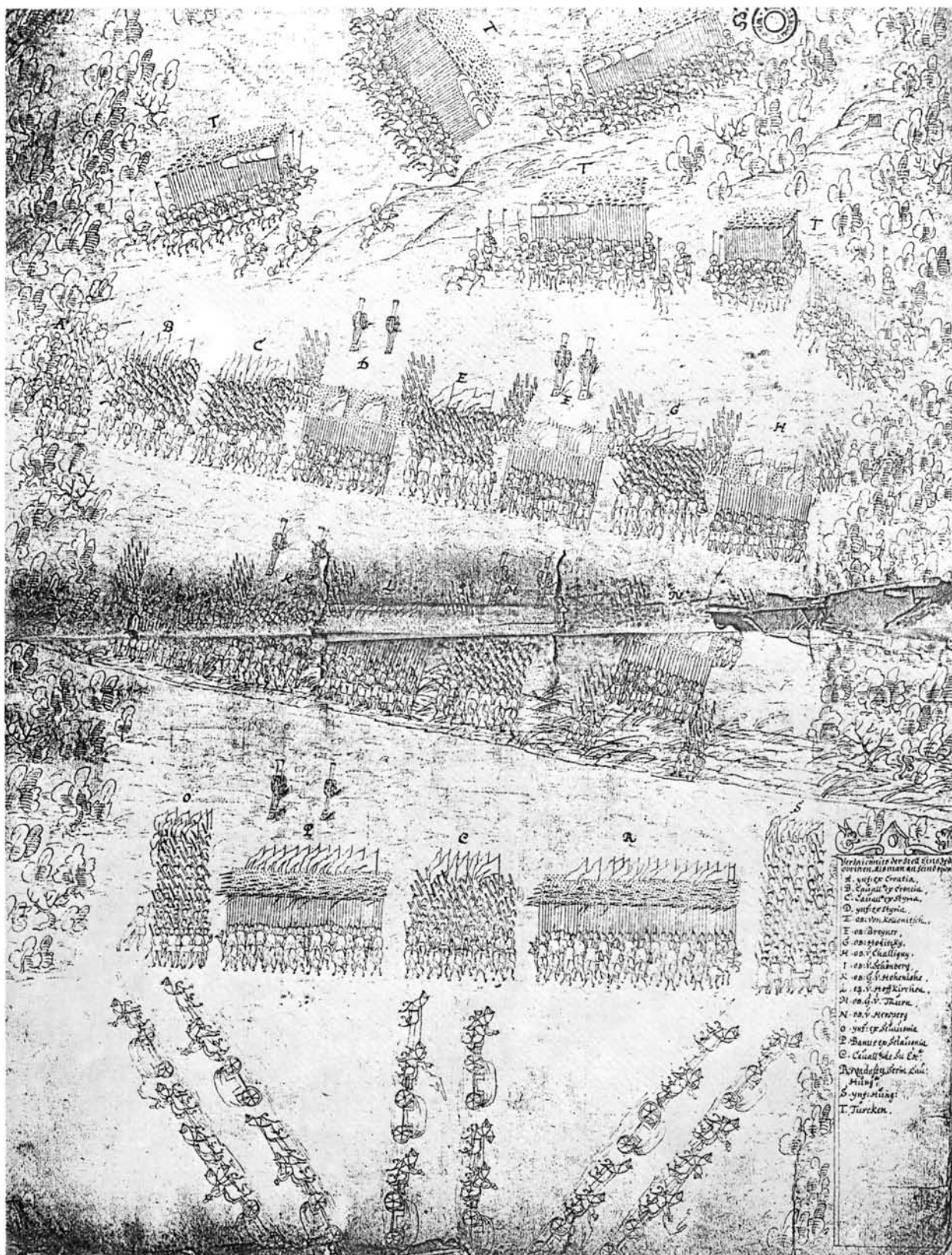
¹⁵ Az előadás elhangzása után Vándor László felhívta a figyelmet Balla György Magyar vonatkozású kéziratok térképek Karlsruheban (Geodézia és Kartográfia 1979/3. 199—208.) c. cikkére, s az ott tárgyalt kilenc térkép közül hatnak a fénymásolatát lekötetelző szívésséggel rendelkezésemre bocsátotta. Az összehasonlítás során kiderült, hogy mind a bécsi, mind a karlsruhei anyag ugyanazt a hadjáratot dokumentálja annak elenére, hogy a karlsruhei katalógus a térképeket 1616-ra datálta (mint ismeretes, ebben az évben Kanizsa környékén semmiféle hadművelet nem folyt). A két forrás közel egyidejű lehet, s talán — a képeken látható kézírás után ítélve — szintén Leonhard von Zelltől származik. Különbség csak a kidolgozásokban van. A Bécsben őrzött rajzokon a környezetet, a házakat, templomokat, a domborzati viszonyokat síkban ábrázolta a főkvártélymester. A Karlsruheban őrzött térképek ugyanazokat a színhelyeket élethűbben, térben ábrázolva mutatják. A térbeli kidolgozottságon túl a karlsruhei forrás későbbi keletkezésére utal az a tény is, hogy a rajzokhoz pontatlanul másolták a szöveget (pl. a szentjánosi tábornál lemaradt az utóvéd). Összegezve azt mondhatjuk, hogy bár a karlsruhei rajzok kétségkívül szebbek, a Bécsben őrzött anyag elsődleges forrásértékét éppen az adja, hogy a hadműveletekkel egyidőben keletkezett, s a teljes hadjáratot átfogja.

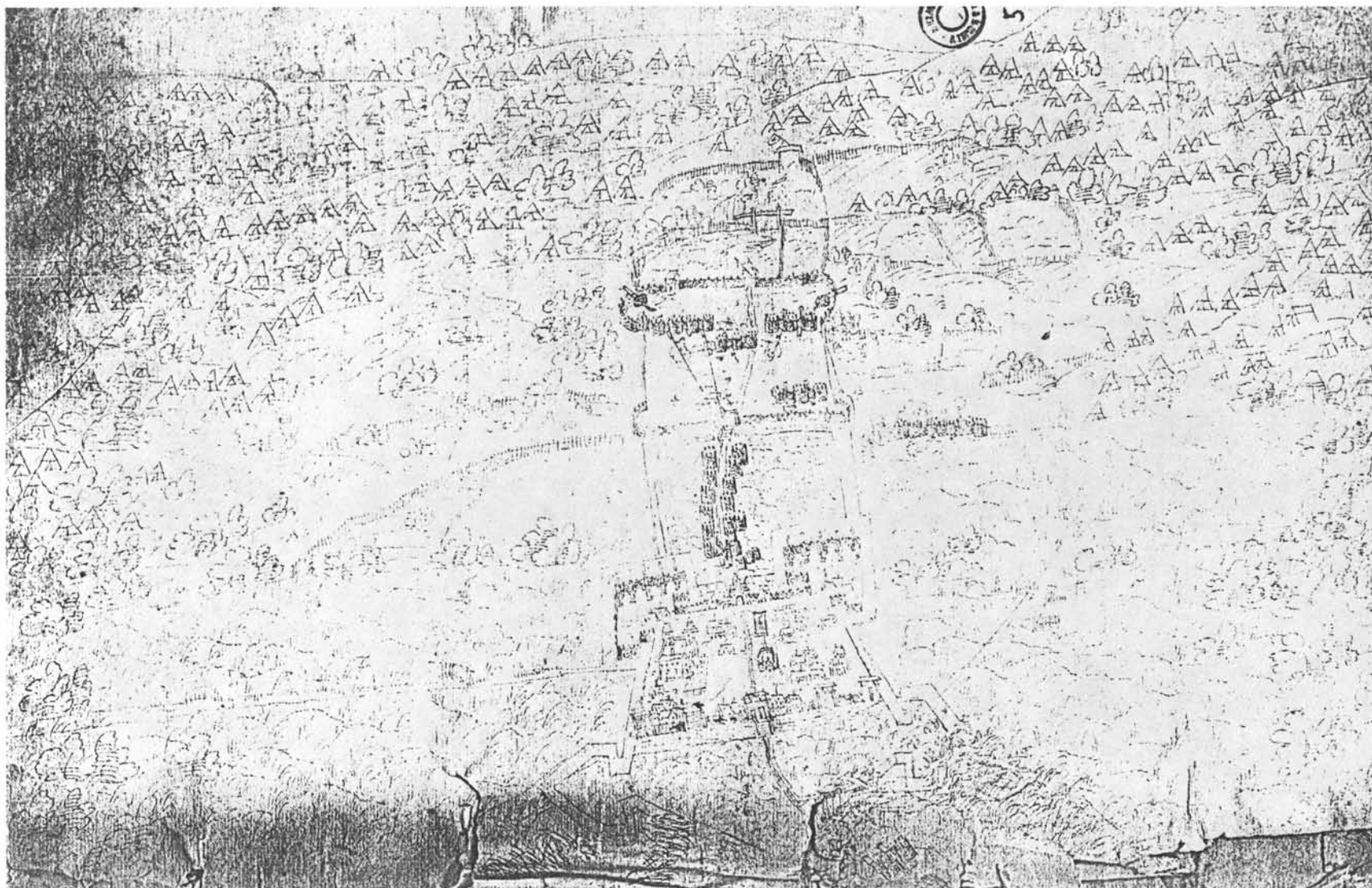
2. kép: A Pápa melletti tábor

3. kép: Az október 5-i csatarend

4. kép: A kanizsai csata csatarendje október 7-én

6. kép: Kanizsa vára 1600

